

**Mens
onmens**
ESSAY

**Bas
Heijne**
PIETERS

1

Vrijheid, gelijkheid en broederschap – wanneer ik op straat loop in Parijs kom ik om de haverklap die overbekende leus van de Franse revolutie tegen. Hij staat gebeiteld in de gevels van overheidsgebouwen, gemeentehuizen en scholen. Ikzelf kijk er iedere keer nog een beetje van op. Hoe vertrouwd de stad inmiddels ook aanvoelt, altijd blijf je de buitenstaander die observeert, voor wie weinig vanzelf spreekt.

Vrijheid, gelijkheid en broederschap – ik neem aan dat de meeste Parijzenaren die woorden nauwelijks meer opvallend, dat ze zo diep in hun culturele DNA begraven liggen dat ze weinig reële betekenis meer hebben. Maar op mij komen ze, te midden van mijn alledaagse beslommeringen, over als een ferme aansporing.

Een aansporing waartoe? Voor nationaalpopulisten, hebben we gezien, is de leus zélf het probleem, een gruwel zelfs.

‘Vrijheid, maar wel onze vrijheid.’

Gelijkheid, maar ‘eigen volk eerst’, *prima gli italiani*, et cetera.

Broederschap, oké, maar alleen met gelijkgestemden, met mensen die zijn zoals 'wij'. *Wir sind das Volk*.

Maar ook wie de revolutionaire leus onderschrijft, worstelt met de hedendaagse invulling ervan.

Wat is vrijheid?

Of tegenwoordig vooral: waar liggen de grenzen van de vrijheid? Wat is gelijkheid in een samenleving die voor goed pluriform is geworden, waarin steeds meer mensen een verschillende culturele achtergrond hebben en waarin veel mensen het gevoel hebben dat zij, en de mensen die op hen lijken, niet gezien worden?

En ook, hoe kun je nog van vrijheid spreken wanneer technologie het steeds gemakkelijker maakt ons te observeren, te controleren, te beïnvloeden? Iedere week verschijnt er wel een boek of pamflet waarin gewaarschuwd wordt voor wat Shoshana Zuboff, voormalig hoogleraar aan Harvard Business School, 'surveillance capitalism' noemt, een nieuw soort kapitalistische controlestaat, waarin de burger niet langer subject is, maar een object dat eindeloos *genudged* en *geneuromarket* dient te worden. Zelfs al is het effect van die beïnvloeding vaak minder groot dan wordt gedacht, het geeft wel aan hoe overheden en bedrijven naar ons kijken.

En gelijkheid – wat is het ideaal van gelijkheid nog waard, wanneer op sociaal vlak de ongelijkheid wereldwijd alleen maar toeneemt?

En dan het lastigste begrip van allemaal: wat bedoelen we wanneer we over *broederschap* spreken?

Broederschap – ik heb dat altijd de vreemde eend in de bijt gevonden. Omdat broederschap zo lastig te definiëren valt. Wat betekent het? Over de definities van vrijheid en gelijkheid valt ook heel wat te steggelen, maar die begrippen kun je toch vrij gemakkelijk praktisch verwezenlijken.

Vrijheid en gelijkheid zijn idealen die gaan over de relatie tussen het individu en de samenleving, waar hij of zij deel van uitmaakt. Het gaat om recht doen aan het autonome individu dat we willen zijn.

Hoeveel vrijheid wordt je gegund, hoeveel gelijkheid?

Wanneer je denkt dat die idealen in werkelijkheid tekortschieten, kun je protesteren of in opstand komen. Je kunt petitie opstellen, een eisenpakket op tafel leggen, het werk stilleggen, demonstreren, regulering afdwingen. Misschien zijn vrijheid en gelijkheid als abstracties niet gemakkelijk te definiëren, maar het is niet moeilijk ze te hanteren in ons bestaan. We *weten* wanneer iemand niet vrij is. We kunnen zien, als we dat willen, wanneer mensen ongelijk worden behandeld.

Maar met broederschap ligt het een stuk ingewikkelder. Dat ideaal gaat over een relatie tussen mensen onderling. Broederschap gaat over de samenleving als gemeenschap, over een betekenisvolle relatie met anderen. Wanneer voelen mensen zich verbroederd of verzusterd? Welke maatstaf leg je daarvoor aan? Bestaat er een index van broederschap?

Hier wordt iets van ons gevraagd dat niet in wetten kan worden vastgelegd of door regelgeving kan worden afge-

dwongen. En niet van bovenaf kan worden gestuurd. De pogingen om dat wel te doen, zijn steevast op catastrofes uitgelopen.

De denkers die het ontkerstende individu na de dood van God een nieuwe gezamenlijke bedding wilden geven, omdat ze beseften dat een gemeenschap niet uit louter individuen kan bestaan, liepen vaak genoeg in de val van totalitaire verleiding of hysterisch nationalisme.

Denk aan het panslavisme van de grote Dostojevski, waar Doegin met zijn fantasietjes over de Russische ziel de erfgenaam van lijkt te zijn. Denk aan Heideggers antisemitisme en nazisme, Sartres knieval voor het communisme – allemaal kwalijke pogingen om het vrije maar verweesde individu te redden met imaginaire, afgedwongen broederschap.

Steeds opnieuw ontnemt de collectieve identiteit het zicht op de werkelijkheid van anderen, steeds opnieuw ook wordt uit naam van verbroedering de ander miskend en vernederd, opgesloten of afgeslacht.

De eerdergenoemde socioloog Willem Schinkel: 'Mensen die een "wij" claimen, hebben niet zelden onder het mom van saamhorigheid iets gewelddadigs op het oog: een wij dat grenzen heeft, dat denkt volledig te zijn, een natie, een samenleving, iets dat denkt de beknutting van anderen nodig te hebben om dat "wij" te kunnen zijn. Dus vaak als in politieke zin "wij" gezegd wordt, gebeurt er iets smerigs, iets dat het liefst aan het oog onttrokken wordt. Zwarte mensen die op de Middellandse Zee verdrinken, zodat het wij, het witte wij, zich in morele zelfgenoegzaamheid kan wentelen.'

Afgedwongen solidariteit en gemeenschapszin, zowel op links als op rechts, leidt onherroepelijk tot betutteling, mo-

rele scherpslijperij, rancune, tweespalt en haat. Altijd, overal. De droom van een homogene, onvervreemdbare en ondeelbare eigenheid leidt tot uitsluiting en vernedering van wie anders is, afwijkt, er niet bij hoort. Mens wordt onmens.